

Vladislav B. Sotirović

Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojednici krajem XIX. veka

UDK 323.15(497.13=163.41)

SOTIROVIĆ, Vladislav B., dr., izredni profesor, Vilniaus Universitetas, Filologijos fakultetas, Slavu filologijos katedra, Universiteto gatve 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania (Lietuva)

Srpska politička desnica i srpsko nacionalno pitanje u Trojednici krajem XIX. veka

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 123–137, cit. 44

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava politične in nacionalne odnose med Hrvati, Srbi, Italijani in Madžari v obdobju med 1881 in 1902 in še posebej odnos Srbske neodvisne stranke v Zagrebu do nacionalne identitete Srbov in srbskega narodnega vprašanja v troedini kraljevini Hrvaški (Dalmacija, Hrvaška in Slavonija). Temeljna naloga Srbske neodvisne stranke je bila, da prisili hrvaško politično opozicijo in še posebno pripadnike nacionalistične Hrvatske stranke prava, da priznajo Srbe v troedini kraljevini kot posebno etnično in jezikovno entiteto, ki se razlikuje od Hrvatov, in da jim z zakonom zagotovijo določene nacionalne pravice in tako zavarujejo njihovo nacionalno identiteto.

Avtorski izvleček

UDC 323.15(497.13=163.41)

SOTIROVIĆ, Vladislav B., Assoc. Univ. Prof., Ph.D. in Hum. Sc. (Philology)

Vilniaus Universitetas, Filologijos fakultetas, Slavu filologijos katedra, Universiteto gatve 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania (Lietuva)

Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.

Zgodovinski časopis – Historical Review, Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 123–137, 44 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article investigates the party policy of Serbian Independent Party in Zagreb upon the national identity of the Serbs and Serbian national question in the Triune Kingdom (Dalmatia, Croatia and Slavonia) as a part of political-national relations between Croats, Serbs, Italians and Hungarians in the years from 1881 to 1902. The ultimate goal of the party was to compel Croatian opposition politicians, especially those from nationalistic Croatian Party of Rights, to recognize existence of Serbs in Triune Kingdom as separate ethnolinguistic identity from Croats and to legally guarantee to Serbs certain national rights in order to protect their national identity.

Author's Abstract

Krajem XIX i početkom XX veka su se na prostoru Trojedne Kraljevine (Dalmacije, Hrvatske i Slavonije), ali i van nje, vodile velike polemike u srpskoj i hrvatskoj štampi o pripadnosti kulturne baštine Južnih Slovena pisane štokavskim narečjem. U ovim polemikama su aktivno učešće uzeli i ideolozi desničarske Srpske samostalne stranke (osnovane 1881. g. u Zagrebu) i svoje stavove najčešće izražavali u stranačkom listu *Srbobran* (štampan ćirilicom u Zagrebu). Srpski samostalci su svoje tvrdnje temeljili uglavnom na filološkom mišljenju Vuka Stefanovića Karadžića, ali i drugih istaknutih slavista XVIII–XIX stoleća: J. Dobrovskog, P. J. Šafarika, J. Kopitara, J. Kolara i F. Miklošića. To znači da se ideologija Srpstva koju je propagirala Srpska samostalna stranka zasnivala na tezi da su svi štokavci poreklom Srbi, kajkavci Slovenci, a čakavci Hrvati. Stoga je *Srbobran* doslovce ponavljao da su pravi Hrvati samo oni Južni Sloveni koji naseljavaju jadranska ostrva, Istru i istočnu jadransku obalu, a govore samo čakavskim narečjem (dakle ne i kajkavskim i štokavskim pored čakavskog).

Vukovo novo (lingvističko) poimanje Srpstva je od strane hrvatske opozicije, koja je devedesetih godina XIX stolecā bila u žestokom sporu sa srpskim samostalcima oko kulturnog nasleđa Južnih Slovena, tumačeno tako što je navodno Vuk smišljeno kreirao modernu srpsku nacionalnu ideologiju u cilju asimilacije velike većine katoličkih Hrvata i bosansko-hercegovačkih muslimana, a čiji su govori veoma srodni štokavskim dijalektima kojima govore Srbi. S druge strane, lik i delo Vuka Stefanovića Karadžića su u *Srbobran*-u poistovećivani sa likom i delom Sv. Save: »Rad Sv. Save održava i drži pravoslavno Srpstvo, a Vuk je svojim 'Srbi svi i svuda', proglasio da su Srbi, bez obzira na vjerozakon, jedan narod«. ¹ *Srbobran* je tvrdio da »Hrvati od iskonu nijesu ništa drugo, nego Srbi, da hrvatskog jezika nema, a da je onaj jezik kojim se Hrvati služe jezik samo – srpski«. ²

Vukov lingvistički model definisanja srpske nacije je postao ishodišnom tačkom Srpske samostalne stranke da tvrdi da Srbi imaju pravo da smatraju da sva književna dela napisana štokavskim dijalektom pripadaju ekskluzivno srpskoj nacionalnoj kulturnoj baštini. Čak šta više, isti taj Vukov model je poslužio srpskim samostalcima da tvrde da je hrvatski narod samo *specium* srpskog *gens*-a (mada su hrvatski pravaši u isto to vreme tvrdili suprotno) pošto im je jezik kao glavni nacionalni identifikator isti, a taj jezik je bio srpski, tj. štokavski dijalekt. Dakle, niti je bilo štokavskih Hrvata, niti je bilo štokavskog hrvatskog jezika (tj. hrvatskog jezika zasnovanog na štokavskim govorima). Hrvati su mogli biti samo čakavci, a njihova kulturna baština samo ona koja je napisana ovim narečjem. Tzv. štokavski Hrvati su za samostalce bili Srbi koji su se od Srpstva otopili u IX veku za vreme dalmatinskih kneževa Borne i Branimira kada su se pokatoličili i vremenom srpsku ćirilicu zamenili rimokatoličkom latinicom. Samostalci su u proračunu broja Srba takođe primenjivali Vukov model nacionalnog određenja pa su se tako u popisu stanovnika 1896. g. u Hrvatskoj-Slavoniji koji se pojavio u *Kalendaru Srbobran* našli Srbi, Nemci, Mađari, Česi, Slovenci, Slovaci, Ruteni i »dru-gi narodi«, ali ne i Hrvati. ³ Dakle, slično ultradesnoj Hrvatskoj stranci prava, koja nije priznavala Srbe u Trojedinici, već ih je smatrala »pravoslavnim Hrvatima«, tako je i desničarska Srpska samostalna stranka nazivala sve štokavske Hrvate »katoličkim Srbima«.

Na temelju lingvističkog određenja Srpstva samostalci su smatrali sve katoličke kulturne i književne stvaraoce koji su pisali svoja dela štokavskim narečjem (tj. po njima – srpskim jezikom) za Srbe, a to se pre svega odnosilo na staru dubrovačku književnost. Za samostalce su čuveni rimokatolički stvaraoci Gundulić, Kačić, Bošković i Reljković bili Srbi, koji su se srpski osećali, mislili i koji su pisali srpski. Najveći pesnik Dubrovnika – Ivo Gundulić, je bio »ne samo prosti Srbin, nego veliki Srbin«. Srpska samostalna stranka je problem nacionalne pripadnosti Dubrovnika i njegove kulturne baštine istakla u prvi plan svoje propagandne akcije nakon što je na izborima 1890. g. za gradski magistrat pobedila srpska stranka. Od tada, pa u narednih desetak godina, *Srbobran* je pisao o srpskom karakteru Dubrovnika napominjući da se termin »hrvatski« veoma retko koristio u tekstovima dubrovačkih književnika. Za samostalce Dubrovnik je bio »srpska Atina«- izvoriste i kruna celokupne srpske kulturne baštine. ⁴ Ukratko, prvaci Srpske samostalne stranke su se neprestano pozivali u

¹ *Srbobran*, 30. 9. (12. 10.) 1897., br. 113, »Vuk Stefanović Karadžić«. Karadžićev članak »Srbi svi i svuda« videti u: Stefanović Karadžić V., *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972, s. 113–135.

² *Srbobran*, 30. 3. (11. 4.) 1891., br. 13, »Šilo za ognjilo«.

³ *Kalendar Srbobran za 1897.*, »Srpstvo–statistički podaci o narodu i zemljama«, Zagreb, 1896., s. 33. *Kalendar Srbobran* je imao zadatak da služi »samo srpskoj ideji bez obzira na stranke i vjeroispovjed« očigledno shodno Vukovoj ideji o lingvističkom Srpstvu »sva tri zakona« *ŠRukopisno odeljenje Matice srpske*, br. 3.315; »Ignjat Dimić Aleksandru Sandiću – postao je urednik kalendara 'Srbobran'-a koji u Hrvatskoj ima da vrši nacionalni zadatak«, Zagreb, 25. jul 1896.Č.

⁴ *Srbobran*, 21. 7. (2. 8.) 1890., br. 28, »Slava srpskoj Ateni«; isto, članci na istu temu od broja 21 do broja 28 za godinu 1890.

raspravama sa hrvatskom opozicijom na Vukovu jezičku definiciju Srpstva u nameri da pokažu i dokažu srpsku nacionalnu pripadnost književnog nasleđa autora koji su pisali štokavskim dijalektom. Pozivanje na Vuka je išlo do te mere da je *Srbobran* čak negirao i postojanje hrvatske kulture u celini: »Hrvati nemaju danas ni originalnih narodnih melodija, ni svirala, ni igara ni kola, kao što imaju Srbi. Nemaju ničega«. ⁵

Osnovni politički cilj nacionalne ideologije koju je zastupala Srpska samostalna stranka je bio stvaranje jedinstvene i ujedinjene nacionalne države svih Srba. Drugim rečima, čitav srpski narod na svom etnografskom prostoru se morao naći u okvirima jedinstvenih državnih granica. U formulisanju teritorijalnog rasprostriranja ujedinjene države Srba jasno se može videti da su srpski samostalci primenjivali Vukov lungvistički model određenja Srpstva, a kao uzor im je služila projektovana štokavska država Srba Ilije Garašanina iz 1844. g. (*Načertanije*). Samostalci su na prvom mestu isticali značaj Bosne i Hercegovine kao zemlje naseljene isključivo Srbima koji imaju jedinstveni jezik i pismo. Stranka je priznavala da je teritorija Bosne i Hercegovine »jabuka razdora« između Srba i Hrvata pa je u cilju postizavanja sporazuma i saradnje sa Hrvatima predlagala da se tačno mora formulirati »što je srpsko da je srpsko, što je hrvatsko, da je hrvatsko. Mi nećemo ništa više od vas u Trojedinici. I samo u hatar ovake nagodbe, stojeći čvrsto na načelu pariteta, mi žrtvujemo, da se *srpski jezik*, kojim se od 20 godina amo služe Hrvati kao bratskom pozajmicom; mi žrtvujemo da se taj srpski jezik u svim odnošajima Srba i Hrvata u Trojedinici zove *srpsko-hrvatski*, a nikako samo *hrvatski*, niti *srpski* ili *hrvatski* i obratno. No predlažući vam ovakvu nagodbu u Trojedinici, mi vam nadasve stavljamo uslov: *sebi ruke sa srpskih zemalja van Trojednice!* Ne dirajte nam ni za živu glavu u koljevku Srpstva, *Bosnu i Hercegovinu* i ne vrijeđajte nam Srpstvo u Dalmaciji i Boki srpskoj«. ⁶ Dakle, prema srpskim samostalcima, principijelna žrtva koju Srbi treba da podnesu zarad nacionalne saradnje sa Hrvatima u Trojedinici je ta da se *srpski jezik* kojim govore oba naroda preimenuje u *srpsko-hrvatski* što se smatralo od strane samostalaca za veliku koncesiju Hrvatima od strane Srba.

Jasno je da se stav samostalaca prema pitanju sporazuma sa Hrvatima u Trojedinici drastično promenio od 1888. g. kada je stranka ušla u otvorenu političku saradnju sa banom Kuenom Hedervarijem. Ta saradnja se najbolje može videti na sledeća tri primera. Prvo, srpski samostalci, za razliku od hrvatske opozicije, su ostali ravnodušni prema novom zakonu o »pučkim školama« uvedenim od strane vlade bana Kuena 1888. g., a prema kome se u Hrvatskoj-Slavoniji mogu osnivati i »mađarske škole«, tj. škole u kojima se predavalo isključivo na mađarskom jeziku. Drugo, samostalski *Srbobran* je ne samo uživao punu političku podršku bana Kuena već je od njegove vlade dobijao i finansijske subvencije. Treće, kada je uprava jednog kotara u Hrvatskoj 1893. g. tražila da se skine slika Sv. Save sa zida jedne učionice srpske škole vlada bana Kuena je intervenisala pa je slika ovog srpskog zaštitnika škola i prosvete ubrzo vraćena na svoje mesto.

Sve u svemu, do 1888. g. samostalci su zahtevali da se zajednički jezik Srba i Hrvata u Trojedinici formuliše kao *hrvatsko-srpski* kako bi se pokazalo da i Srbi žive u Trojedinici pored Hrvata. Međutim, od godine 1888. samostalci sve više i više tvrde da oba naroda govore i pišu *srpskim jezikom*, ali da bi Srbi mogli kao veliku žrtvu prihvatiti da se taj jezik u Trojedinici nazove *srpsko-hrvatski* samo da bi udovoljili Hrvatima. Za uzvrat se tražilo da se

⁵ *Srbobran*, 13. (25.) 1.1887., br. 6, »Matica Hrvatska i begovski pivac.« Takođe, videti i brojeve 119–123 za 1898. g., »Srpske narodne pjesme u Hrvata«; isto, 25. 5. (6. 6.) 1899., br. 61, »Osvajanje srpske kulture kod Hrvata i dalje«; isto, 2. (14.) 10. 1891., br. 53, »Nećemo ni u koje groblje«; isto, 2. (15.) 10. 1900., br. 216, »Metamorfoze«, isto, 22. 7. (3. 8.) 1895., br. 83, »Otkrivanje jedne tajne«.

⁶ *Srbobran*, 25. 3. (6. 4.) 1892., br. 25, »Srpsko pitanje u Trojedinici«.

Hrvati odreknu za svagda pretenzija na »srpsku« Bosnu i Hercegovinu koja se od 1878. g. nalazila pod austro-ugarskom okupacijom.⁷ Po mišljenju samostalaca ova provincija je bila i istorijski i etnički srpska zemlja na kojoj žive etnolingvistički Srbi bez obzira na verske razlike.⁸ Čak šta više, bosansko-hercegovački muslimani su za samostalce bili »dika i ponos cvijeta srpskog naroda« i »najčistiji deo srpskog naroda.«⁹ Stoga su srpski samostanci oštro osuđivali politiku ministra finansija Austro-Ugarske, upravnika Bosne i Hercegovine – Benjamina Kalaja (B. Kallay) da se prizna bošnjačka nacionalnost i bošnjački jezik, kao i da se politički pomogne autonomni pokret muslimana Bosne i Hercegovine. Kalajeva nacionalna politika je imala za cilj da izolovanjem Bosne i Hercegovine u političkom, kulturnom i ekonomskom smislu od susednih slovenskih naroda i zemalja stvori svest o posebnoj »bošnjačkoj naciji« koja poseduje svoj »bošnjački jezik« kao i posebnu istoriju. Stoga su samostanci opravdano tvrdili da Kalaj smišljeno osniva novu »bošnjačku« naciju koja govori »bošnjačkim« jezikom samo da bi pokazao da u toj provinciji ne žive Srbi niti da njeno stanovništvo govori srpskim jezikom.

Što se tiče pitanja Bosne i Hercegovine, ono je za srpske samostalce bilo ključno teritorijalno pitanje Srpstva krajem XIX i početkom XX veka. Nastojalo se da se dokaže da su bosansko-hercegovački muslimani lingvistički Srbi. Tako na primer, iako Srpska samostalna stranka nije zvanično priznavala da je došlo do sklapanja ikakvog muslimansko-srpskog sporazuma u leto 1901. g., hrvatska opozicija je direktno optužila srpske samostalce da stoje iza ovog sporazuma. U svakom slučaju, mnogi Srbi iz Trojednice su u tom sporazumu videli najbolju branu austro-ugarskim težnjama da odvoji hercegbosanske muslimane od srpskog etničkog tkiva.¹⁰ O ovom sporazumu je pisao i pravaški *Novi List* koji je uređivao Frano Supilo opisujući ga kao srpsku »urotu« protiv Hrvata jer su Srbi navodno hteli da posrbe bosansko-hercegovačke muslimane za koje su pravaši držali da su »cvijet Hrvatstva« koji govore hrvatskim jezikom i pišu hrvatskim pismom.¹¹ Ovakvi pravaški stavovi su izraženi u *Programu Hrvatske stranke prava* iz 1894. g. kojim se zahtevalo ujedinjenje hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja na temelju državnog prava i narodnog načela u okvirima Austro-Ugarske. Prema pravašima i njihovom političkom programu, ujedinjena hrvatska federalna jedinica bi se sastojala od sledećih provincija u kojima živi hrvatski narod: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Međumurja, Istre i Rijeke. Ostavljena je mogućnost da se ovoj hrvatskoj federalnoj jedinici priključi i Slovenija shodno pravaškoj ideologiji da su Slovenci »alpski Hrvati« koji govore hrvatskim jezikom (tj. kajkavskim dijalektom). U *Programu* stranke iz 1894. g. Srbi se uopšte i ne spominju kao narod koji živi zapadno od reke Drine već se govori o »pravoslavnim Hrvatima« koji navodno govore čistim hrvatskim jezikom (tj. štokavskim dijalektom).¹² Prema informacijama koje je dao *Novi List*, osnova muslimansko-srpskog sporazuma se zasnivala na traženju autonomije za Bosnu i Hercegovinu, ali pod turskim protektoratom. Na čelu uprave autonomne provincije bi se smenjivali jedan muslim-

⁷ *Srbobran.*, 16. (28.) 8. 1897., br. 94, »Izvine hrvatske opozicije«.

⁸ *Srbobran.*, 23. 9. (2. 10.) 1894., br. 107, »Jesu li stari i današnji Bosanci – Srbi ili Hrvati?«

⁹ *Srbobran.*, 8. (20.) 2. 1886., br. 121, »O bosanskim prilikama«; isto, serija članaka o Bosni od broja 5 do broja 20 za 1893., »Bosna i Hercegovina – njihov državno-pravni položaj«; Spalajković M., *La Bosnie et l'Herzegovine*, Paris, 1899 (prikaz knjige se nalazi u *Srbobran-u*, br. 20–31/1899., »La Bosnie et l'Herzegovine«.

¹⁰ *Srbobran.*, 30. 8. (12. 9.) 1901., br. 188, »Hajka na Srbe i muslimane«; isto, 11. (24.) 9. 1901., br. 197, »Denuncijacije protiv bosansko-hercegovačkih prvaka i rješenje memoranduma«.

¹¹ *Novi List*, 14. 9. 1901, br. 209, »Urote po Bosni«.

¹² Srpska samostalna stranka je povodom pravaškog Programa iz 1894. g. oštro reagovala ocenjujući ga anti-srpskim jer nameće Srbima »hrvatsku misao i hrvatsko, dakle tuđe, državno pravo« [*Srbobran*, 5. (17.) 5. 1894, br. 51, »Hrvatska opozicija«].

man i jedan Srbin dok bi za službeni jezik bio proglašen *srpski*. Prema sprazumu: »u svim školama ima da se taj jezik tako naziva i da se upotrebljuje pisan isključivo ćirilicom.« Ćirilički alfabet je trebao postati jedinim pismom kojim se saobraća između vlasti i naroda. Hrvatskoj stranci prava je naročito smetao deo iz sporazuma koji se odnosio na srpski jezik i ćirilicu jer su u tim odredbama sporazuma videli jasnu težnju »srpskih radikala iz Novog Sada, Beograda i Zagreba« da se razbije hrvatski narod u Bosni i Hercegovini i u krajnjem slučaju posrbi.¹³ S druge strane, srpski samostanci su isticali da ako ugovor uopšte i postoji njegove odredbe o jeziku i pismu jasno potvrđuju Vukovu tezu da u Bosni i Hercegovini živi samo srpski narod podeljen na tri veroispovesti (verozakona).

Pored Bosne i Hercegovine, Slavonije i Hrvatske, Srpska samostalna stranka je kao srpske zemlje, tj. kao zemlje u kojima žive Srbi jer se u njima govori srpskim jezikom, navodila i Dalmaciju, Boku Kotorsku, Srem, Makedoniju, Crnu Goru i Kosovo sa Metohijom. Samostanci su u Dalmaciji podržavali Narodnosrednjačku stranku, osnovanu 1873. g., a koja je sve više u narednim godinama preko lista *Zemljak* isticala srpski karakter ove provincije. Samostanci su bili za sve političke akcije onih krugova dalmatinskih Srba koji su osporavali hrvatski karakter Dalmacije kao što je na primer »izjava Srba Bukovčana« iz Dalmacije od 11. jula 1874. g. u kojoj se tražila nacionalna ravnopravnost tako što bi ćirilica postala ravnopravno pismo sa latinicom. Politički krug Srba okupljen oko *Zemljak*-a je isticao, isto kao i zagrebačka Srpska samostalna stranka, srpski karakter Bosne i Hercegovine u kojoj se mogao čuti samo srpski jezik. Srpska samostalna stranka je takođe dala punu podršku novooosnovanoj Srpskoj narodnoj stranci (1880. g.) i njenom stranačkom *Srpskom listu* čiji je prvi broj izašao 14. januara 1880. g. Samostanci su podržali zahtev srpskih narodnjaka iz Dalmacije da se »hrvatski ili srpski jezik«, koji je proglašen 1883. g. za službeni jezik u Saboru, uvede kao službeni jezik u upravi. Za zagrebačke srpske samostalce to bi bila prva etapa u isticanju srpskog karaktera Dalmacije. U tom trenutku njima je bilo najbitnije da se srpsko ime nađe u zvaničnom nazivu jezika. Kao druga faza borbe za srpsku Dalmaciju bi se zahtevalo uvođenje srpskog jezika kao zvaničnog shodno ideološkoj pretpostavci da u toj provinciji žive etnolingvistički Srbi, tj. južnoslovenski štokavci. Ovakva ideologija i politika samostalaca koja je negirala postojanje hrvatske nacije u Dalmaciji je u potpunosti odgovarala krajnjem stranačkom političkom cilju u Dalmaciji: ujedinjenju Dalmacije sa ostalim srpskim zemljama u okviru programa sjedinjenih srpskih država.¹⁴

U Dalmaciji se kao reakcija na sve učestaliju propagandu srpskih katoličkih krugova u korist isticanja srpskog karaktera ove provincije javila jaka opozicija koju je devedesetih godina XIX veka predvodio liberalni sveštenik Juraj Bjankini koji je stvorio tzv. »Hrvatski klub« u Saboru. Bjankini je smatrao da državne vlasti namerno favorizuju Srbe na štetu Hrvata pa je povodom toga javno istupio u Saboru tražeći da Sabor uputi zvaničan protest vlastima zbog zapostavljanja hrvatskog imena i jezika u čitankama u korist srpskog. O problemu naziva jezika u Dalmaciji sačuvano je pismo Mihe Klaića, istaknutog dalmatinskog političara, koje je 7. aprila 1892. g. poslao Šimi Macuri, jednom od najistaknutijih lidera hrvatskih opozicionih političara okupljenih oko lista *Obzor*. Povodom rasprava koje su se vodile u dalmatinskom Saboru u vezi zvaničnog naziva jezika, tj. o tome da li će se on nazvati *hrvatski* ili pak *hrvatsko-srpski*, Klaić, kao i drugi istaknuti srpski političari iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, je oštro protestovao protiv pisanja zagrebačkog *Obzor*-a koji je davao podršku onim hrvatskim političarima iz Dalmacije koji su poricali postojanje Srba u ovoj

¹³ *Novi List*, 14. 9. 1901, br. 209, »Urote po Bosni«. O ugovoru videti u: Škarić V., Nuri-Hadžić O., Stojanović N., *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd, 1938, s. 95–97.

¹⁴ Ovaj program su zacrtali Ilija Garašanin 1844. g. i Konstantin Nikolajević 1848. g.

provinciji i zalagali se da se samo hrvatski proglasi za zvanični jezik dalmatinskog Sabora i provincijske uprave. Urednik *Obzor*-a, Dinko Politeo se otvoreno stavio na stranu Juraja Bjankinija koji je, prema rečima Mihe Klaića, izneo predlog da se hrvatski jezik proglasi za zvanični jezik Sabora, predlog koji je bio »neumjestan i neopravdan«. U isto vreme, *Obzor* je kritikovao srpske političare iz Dalmacije koji su podržali predlog političkog prvaka dalmatinskih Srba Antuna Puljeza koji je predložio *hrvatsko-srpski* za zvanični jezik Sabora i uprave u Dalmaciji. Klaić je Macuri objašnjavao zašto su Srbi poslanici u dalmatinskom Saboru glasali za predlog Puljeza: »To [Bjankinijev predlog] nije bilo ništa drugo nego napadanje i nijekanje Srba. I mi iza toga morali smo glasovati za Puljeza ako nismo hteli još jače raspiriti mržnju među jednokrvnom braćom ...« Klaić je smatrao da je sasvim pogrešan stav hrvatskih obzoraša i pravaša da u nazivu jezika *hrvatski ili srpski* vide povredu hrvatskog državnog prava prema čijoj koncepciji u Hrvatskoj može postojati samo »hrvatski« službeni jezik jer postoji samo jedan »hrvatski« politički narod.¹⁵ Kao ispravnost svojih stavova, Srbi iz Dalmacije su se pozivali na odluku Sabora u Dalmaciji od 21. jula 1883. g. u kojoj je stajalo da se zajednički jezik Hrvata i Srba nazove *hrvatskim ili srpskim*, odluku za koju je glasala većina hrvatskih i srpskih poslanika u dalmatinskom Saboru.

Što se tiče Bjankinijeve primedbe o zapostavljenosti hrvatskog jezika i imena u čitankama u Trojedinici, saborska većina je ovaj zahtev odbacila konstatujući da su oba nacionalna imena i jezika podjednako zapostavljena. O tome nam govori zapis iz 1891. g. o zapostavljanju *hrvatsko-srpskog jezika* i potpunom zanemarivanju ćirilice u školskom sistemu Trojedinice što je bilo protiv odredaba Školskog zakona iz 1888. g.: »Tako je sadašnji starješina naše nastave nekada disao duhom pomirljivosti prema Srbima, te je bio ne samo za naziv 'Hrvatskoga ili srpskoga jezika' u osnovnim školama, već je i u novinama lomio koplje za Srbe; danas pako zlo i naopako po Srbima, učitelja u srednjim školama, ako dopusti da Srpče nazove svoj jezik 'hrvatskim ili srpskim'. U ona vremena on je imao, ako je bila riječ o školskim pitanjima, više obzira za povjest srpskoga naroda, te je izazvao suvišni gnjev hrvatskih pretjeranaca; lani ih je pak posve udovoljio, pa je ne samo građu iz srpske povjesti na troje prebio, već je i ćirilicu pretvorio u sramežljivu siroticu, dok joj u knjigama za srednje škole nema ni traga, ali umjesto nje proviruju na svakom listu, hrvatski animozni nokti protiv srpstva«.¹⁶

Odluka saborske većine o podjednakom zapostavljanju hrvatskog i srpskog jezika i imena u čitankama u Trojedinici je 1894. g. nagnala Bjankinija da se njegov Hrvatski klub pridruži Hrvatskoj stranci prava i da u potonjim godinama u Carskom Veću traži sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom na osnovu istorijskog i etničkog prava jer su po Bjankiniju u ovoj pokrajini koja je po njemu oduvek bila u sastavu hrvatske države živeli samo Hrvati. Kao dokaz za ovu svoju tvrdnju je navodio »činjenicu« da se u Dalmaciji govori samo hrvatskim jezikom. U poricanju postojanja Srba i srpskog jezika u čitavoj Trojedinici, uključujući dakle i Dalmaciju, su prednjačili pravaši.

Do otvorenog verbalnog sukoba između srpskih poslanika u hrvatsko-slavonskom Saboru i pravaških zastupnika u istom, a u vezi pitanja o postojanju Srba i srpskog jezika u Trojedinici, je došlo na saborskoj sednici od 22. novembra 1895. g. kada se pravaškim političarima

¹⁵ Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, »Miho Klaić Šimi Macuri – 'ali se na pisanje *Obzor*-a koji se drži hrvatskog državnog prava i teorije o hrvatskom političkom narodu a u nazivu hrvatski ili srpski jezik vidi povredu javnog prava Hrvatske, pa ne vidi razliku između obzoraša i pravaša«, Zadar, 7. april 1892.«, br. R. 6.491 b.

¹⁶ »Zapis o školama u Hrvatskoj u kojima je 'buktio' šovinizam, odnosu prema Srbima, službenom nazivu jezika u školskom sistemu Hrvatske, ćirilici i istoriji Srba«, Zagreb, 1891. u Kršnjavi I., *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knj. I, Zagreb, 1986, s. 30–31.

obratio srpski poslanik Đorđe Đurković optužujući ih da čine sve kako bi dokazali da nema Srba u Trojedinici. U nastavku govora je dodao: »Ja ću, ako hoćete, sa ushićenom dušom pristati na izraz 'srpsko-hrvatski narod' ili 'srpski ili hrvatski narod'. Ja sam uveren da nema Srbina, koji ne bi na to pristao«. Prema Đurkoviću, jezik Srbo-Hrvata bi se imao nazvati »srpsko-hrvatskim.« Međutim, u ime Hrvatske stranke prava je za govornicu došao poznati književnik Eugen Kumičić izjavljujući: »Ja ću ostati uvek Hrvat«, što je naravno podrazumevalo da se pravaši zalažu za »hrvatski jezik« kao jedini zvanični jezik u Trojedinici.¹⁷ To je jasno isticano u pravaškoj štampi u kojoj se moglo pročitati: »U hrvatskim zemljama priznajemo samo jedan politički narod: hrvatski, samo jednu državnu zastavu: hrvatsku, samo jedan službeni jezik: hrvatski.« *Hrvatska* – glasilo pravaške frakcije Josipa Franka, je otvoreno poručivala Srbima da se sa njima ne može postići bilo kakav sporazum dok Srbi sa svoje strane ne priznaju da u hrvatskim zemljama postoji samo jedan jezik – hrvatski, samo jedna zastava – hrvatska i samo jedan politički narod – hrvatski.¹⁸ Srpski samostanci, ali i drugi Srbi pa i Hrvati iz Trojednice, su ovakve frankovačke stavove osuđivali pisanjem da se po pravaškoj zamisli »hrvatska misao« može ostvariti tako što »treba sve Srbe sjekirom utući, kao u Sjevernom moru ona dobroćudna morska telad nazvana tuljani.«¹⁹ Iz tih godina postoje dva značajna pisma Franje Račkog o velikim suprotnostima između Srba i Hrvata koje su se teško mogle prevazići »jer su Srbi svojom većinom u mađarskom taboru a razboritiji nemaju pristalica.«²⁰ Definitivno su hrvatsko-srpski odnosi u Trojedinici pokvareni oktobra 1895. g. prilikom posete cara-kralja Franje Josifa I Zagrebu kada su izbile antisrpske i antimadžarske demonstracije kojima se želelo protestovati protiv mađarsko-srpskog saveza navodno na štetu Hrvata i Hrvatske. Tom prilikom su demonstranti nazivali srpske pravoslavne sveštenike »vlaškim svinjama« dok je mađarska zastava javno spaljena na Trgu bana Jelačića.²¹

Gore spomenuti Bjankinijevi i pravaški stavovi o etničkoj kompoziciji Dalmacije su izazvali reakcije kod dalmatinskih Srba koje su vodile u drugu krajnost. Tako je, na primer, vođa Srpske narodne stranke, Sava Bjelanović tvrdio da Bjankini i pravaši žele da pohrvate Dalmaciju za koju se zna da je srpska zemlja u kojoj se govori srpskim jezikom.

Spor Srba i Hrvata oko Dalmacije je imao dve krupne političke posledice. Prvo, Srpska samostalna stranka je u svom Programu iz 1901. g. u potpunosti napustila zahtev za sjedinjenjem Dalmacije sa Hrvatskom-Slavonijom tražeći da se ova provincija nađe u sklopu ujedinjenih srpskih zemalja. Kao osnovu za ovakav zahtev, samostanci su navodili činjenicu da je Dalmacija naseljena štokavskom južnoslovenskom populacijom za koju su oni tvrdili da pripada samo srpskom etnosu. Drugo, Srpska narodna stranka je ušla u tešnju političku saradnju sa Italijanskom strankom u Dalmaciji što je za posledicu imalo produbljivanje jaza

¹⁷ *Tri govora narodnog zastupnika Đorđa Đurkovića u sednici hrvatsko-slavonskog i ugarskog sabora od 19. (31.) oktobra, 12. i 22. novembra 1895.*, Novi Sad, 1896, s. 50–51.

¹⁸ *Naš program*, Hrvatsvo, 2. maj 1904.

¹⁹ Kršnjavi I., *Zapisci, iz kulis hrvatske politike*, knj. I, Zagreb, 1986, s. 212–213.

²⁰ »Pismo Franje Račkog Vatroslavu Jagiću«, Zagreb, 19 mart 1893., u Jagić V., *Spomeni mogea života*, knj. II (1880.–1923. g.), Beograd, 1934, s. 198; isto, »Franjo Rački Vatroslavu Jagiću – brani politiku Neodvisne narodne stranke, objašnjava suštinu objedinjavanja hrvatskih opozicionih stranaka, tvrdi da Hrvatska stranka prava priznaje Srpstvo u Hrvatskoj, ali pod određenim uslovima, smatra da je nezavisnih Srba malo jer su svi u mađarskom taboru«, Zagreb, 8. maj 1893., s. 199.

²¹ »Jovan Paču bratu Miti Paču – o protivsrpskim istupima u Zagrebu u vreme boravka Franje Josifa u tom gradu«, Zagreb, 7. oktobar 1895., u Krešić Đ. V., *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995, dokument br. 173, s. 231; *Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, »Petar Stanišić Školskom savetu – moli da se njegovoj ćerki dozvoli da iz Učiteljske škole u Zagrebu pređe u Sombor stoga što je kao Srpkinja, posle demonstracija u Zagrebu, na svakom koraku ganjaju i uznemiravaju«, Sremski Karlovci, 1. novembar 1895., Sremski Karlovci, Školski savet, br. 349/1895.

između hrvatskih stranaka na jednoj strani i srpsko-italijanske koalicije na drugoj. Srpska samostalna stranka je u potpunosti podržavala politiku Srpske narodne stranke u Dalmaciji. Tako je, na primer, *Srbobran* branio stav D. Baljka iz Srpske narodne stranke u Dalmaciji koji je tvrdio da ukoliko Srbi pristanu na sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom-Slavonijom to bi bio nacionalni »greh samoubojstva.« Kao dokaz za svoje tvrdnje da »u Dalmaciji sa malim izuzetkom žive sami Srbi«²² samostalci su se pozivali na zvanične austrijske statistike načinjene od strane Fikera (Ficker) i Cerniga (Czoernig) koji su do svojih statističkih rezultata došli koristeći Šafarikovo načelo da su svi štokavci etnički Srbi. Tako prema tim statistikama, u austrijskim zemljama Dalmacije i Istre nije uopšte ni bilo Hrvata već samo Srba. Pozivajući se na Fikera i Cerniga, *Srbobran* je pisao kako je nemoralno i neopravdano da »ipak Veliki Hrvati neprestano prisvajaju ove zemlje za Veliku Hrvatsku.«²³ Za razliku od Dalmacije za koju je Fiker tvrdio da u njoj nema Hrvata, za Slavoniju je naveo da ih ima 560. Ostali su bili Srbi, tj. štokavci. Po istom lingvističkom modelu, Cernig je tvrdio da se Srbi javljaju pod sledećim imenima: Slavonci, Šokci, Bunjevci, Dalmatinci, Morlaci, Dubrovčani i Bokelji. Samostalci su se takođe pozivali na statističke podatke o stanovništvu Dalmacije koje je dao Mejer (Meyer) 1875. g. primenjujući istu lingvističku metodu određenja nacionalne pripadnosti. Po Mejeru je u Dalmaciji živelo 89% Srba (tj. štokavskih govornika), 10,5% Italijana, dok je ostatak stanovništva pripadao Albancima, Jevrejima i drugima.²⁴

Srpski samostalci su kao potvrdu svojih stavova o poimanju Srpstva i geografske rasprostranjenosti srpske nacije ukazivali na »Etnografsku kartu srpskih zemalja« koja je štampana u Beogradu u *Prosvetnom glasniku* 1892. g. Tu se spominju kao srpske zemlje sledeće geografsko-istorijske oblasti: Istra, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, južna Ugarska, Srbija, Bosna-Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i zapadna Bugarska.²⁵

Srbobran je isticao da se u mnogim južnoslovenskim zemljama Srbi ne zovu nacionalnim već regionalnim imenima kao na primer: Hrvat, Bošnjak, Dalmatinac, Slavonac, Makedonac itd., ali su svi oni Srbi jer su im jezik i običaji isti (tj. srpski). Samostalci su nazivali »velikohrvatskim srbožderima« sve one koji su ove srpske zemlje svojatali kao hrvatske kao na primer Hrvatska stranka prava u svojoj saborskoj adresi 1901. g. kada je Crnu Goru uključila u sastav velike Hrvatske po staroj pravaškoj ideologiji da se ova teritorija naziva *Crvenom Hrvatskom* u kojoj žive etnički Hrvati i u kojoj se navodno oduvek govorilo čistim hrvatskim jezikom, a što je »potvrđeno« i u *Letopisu popa Dukljanina* iz XI veka.²⁶ Isto tako, pravaška ideologija se pozivala na delo vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita – *De Administrando Imperio* iz sredine X veka u kome on ne spominje izrekom da su Srbi naseljavali srednjovekovnu Duklju iz čega su pravaši izveli zaključak da Srbi nisu ni živeli u srednjovekovnoj Duklji (Zeti), odnosno kasnijoj Crnoj Gori. Pravaši su svoje ideološke stavove o Crnoj Gori i južnoj Dalmaciji, kao o hrvatskim zemljama u kojima se oduvek govorilo »čistim hrvatskim jezikom«, najčešće iznosili u listu *Crvena Hrvatska*, političkom nedeljniku, koji je izlazio u Dubrovniku od februara 1891. g. do kraja avgusta 1914. Slične stavove o navodno

²² *Srbobran*, 8. (20.) 1894., br. 16, »Drugi fijasko hrvatske stranke u Dalmaciji«; isto, 12. (24.) 12. 1892., br. 98, »'Obzor'«-ovo izdajstvo; isto, 19. (31.) 12. 1892., br. 100, »'Obzor' i srpska trobojnica«; isto, 12. (24.) 5. 1886., »Njekoliko riječi zadarskom 'Narodnom listu'«.

²³ *Srbobran*, 3. (15.) 3. 1893., br. 18, »Hrvata u Austriji nema«; isto, 7. (19.) 11. 1896., br. 124, »Koliko ima Slavena i Srba u Evropi«; isto, 18. (30.) 4. 1892, br. 31, »H. I. Biderman«.

²⁴ Meyer, *Konversations-Lexikon*, IV, Leipzig, 1875, s. 925.

²⁵ *Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*, izrada i izdanje velikoškolske omladine, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1892.

²⁶ *Srbobran*, 28. 11. (11. 12.) 1901., br. 260, »Saborske adrese«. Inače, termin *Crvena Hrvatska* je naknadno ubačen u tekst Barskog rodoslova (*Letopis popa Dukljanina*) od strane jednog od prepisivača.

»hrvatskom Sremu u kome se oduvek govorilo čistim hrvatskim jezikom« pravaši su plasirali u listu *Branik hrvatski* koji je izlazio u Sremskoj Mitrovici od 1893. g.

Srpski samostanci su navodili da oni nemaju ništa protiv ujedinjene Hrvatske, ali Hrvatske u granicama Hrvatsva. U ujedinjenoj Hrvatskoj se ne može naći Srem koji je jezičko-etnički i nacionalno-kulturno srpski, isto kao i Krajina, Banija, Lika i Kordun. Prema tome, nakon ujedinjenja »raskomadnog Srpstva« u ujedinjenu Hrvatsku su mogle ući samo one teritorije na kojima se govorilo čakavskim i kajkavskim dijalektom. Po mišljenju samostalaca, samo su hrvatski šovinisti nazivali Sabor u Zagrebu *hrvatskim* i to »u težnji da pohrvate Dalmaciju i Slavoniju«. ²⁷ Ukratko, prema stavovima ideologa Srpske samostalne stranke netrpeljivost između Srba i Hrvata je imala korena u vekovnim hrvatskim težnjama da nepriznaju srpski jezik i pismo, a samim tim i postojanje srpske nacije ne samo u Trojednici nego na čitavom prostoru Balkana zapadno od reke Drine. Politika ugrožavanja srpskog identiteta je prema samostalcima konačno dovela do toga da su Hrvati prisvojili srpske kulturne tvorevine nastale radovima rimokatoličkih južnoslovenskih autora štokavskog govora. Tako je, na primer, prema pisanju nekih srpskih glasila u Trojednici, ali i u Mađarskoj, pa i u Srbiji, Franjo Rački, hrvatski istoričar i prvi predsednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pred samu smrt požurio u Dubrovnik, gde se prilikom podizanja spomenika Ivanu Gunduliću (1589.–1638. g.) povodom tristote godišnjice njegovog rođenja (1889. g.) Hrvatstvo Dubrovčana uzdizalo do neba i da je sa te proslave produžio u Kotor da pozdravi osnivanje Kotorske hrvatske opštine, a sve u cilju da naglasi hrvatski karakter južne Dalmacije i Boke Kotorske.

Isto kao što su Hrvati iskoristili Gundulićevu (tristogodišnju) proslavu da istaknu hrvatski karakter Dubrovnika, tako su i Srbi istim povodom isticali njegovu srpsku bit. Dan uoči Vidovdana 1893. g. u Dubrovnik je, čija se gradska vlada tada nalazila pod upravom »kruga Srba-katolika«, na otkrivanje spomenika Iva (Dživa) Gundulića, noseći venac srbijanskog kralja Aleksandra Obrenovića od svežeg cveća ubranog u svim zemljama u kojima žive Srbi, obavijen srpskom trobojkom, stigao brodom iz Rijeke hor Prvog beogradskog pevačkog društva, a sačekala ga je velika masa ljudi kao i srpska zastava pobodena visoko na Gružu. Kada je brod »Hungaria« sa članovima Prvog beogradskog pevačkog društva pristao na dubrovačku marinu začula se srpska muzika praćena srpskim narodnim pesmama, a Dubrovčani koji su se okupili na marini uskliknuše zajedno sa beogradskim pevačima: »Sa Lovćena vila kliče – zdravo srpski Dubrovniče!«, »Živio srpski Dubrovnik!«, »Slava srpskom pesniku Ivu Gunduliću!« i »Živelo Srpstvo!« Povorka je sa marine ušla u Stari grad noseći srpsku zastavu i pevajući srpske pesme. U samom gradu su se prema kazivanju književnika Cvetića u njegovoj *Gundulićevoj proslavi* uglavnom vijorile srpske crveno-plavo-bele trobojnice pored crno-žutih zastava Austro-Ugarske.

Nakon polaganja venaca na grob Ive Gundulića, delegacija Kraljevine Srbije je praćena masom sveta otišla na grob drugog srpskog pesnika iz Dubrovnika, Mede Pucića, gde je Dr. Vlaho Matijević održao kraći govor pred okupljenim gostima iz svih južnoslovenskih zemalja u kojima su živeli Srbi, a u kome je istakao jedinstvo Srba katolika i pravoslavaca koje ujedinjuje zajednički jezik i književna baština pisana ovim jezikom. Govor je završio rečima: »Hvala vam pak braćo, da ste vi, većinom pravoslavni, pohitali ovamo da proslavite katolika Gundulića, i došli danas da izvršite ovaj akt pieteta prema drugome velikom katoliku. Hvala vam, braćo, jer ste tim najbolje dokazali kako je lažno da nas vera deli.« Na to su prisutni

²⁷ *Srbobran*, 3. (15.) 5. 1894., br. 50, »Srpski odgovor na mađarski poziv«; isto, 6. (19.) 3. 1900., br. 53, »Pusti maslo«; isto, 2. (14.) 3. 1895., br. 25, »Gdje je Hrvatska?«; isto, 3. (15.) 6. 1895., »ŽHrvatska' nekad i sad!«; isto, 2. (14.) 11. 1895, br. 127, »Hrvatska zastava«.

gosti odgovorili: »Živeli Srbi Dubrovčani!«, »Slava Gunduliću!«, »Slava Puciću!«, »Živelo Srpstvo.« Ova epizoda sa proslave pesnika Gundulića je poslužila mnogim srpskim političarima iz Trojednice, a naročito srpskim samostalcima, kao najopipljiviji dokaz o srpskom karakteru Dubrovnika, tj. »srpske Atine«, ali isto tako i kao najčvršći dokaz ispravnosti Vukove teorije o etnolingvističkom Srpstvu.

Zagovornici srpskog karaktera Dubrovnika su isticali da je čak i jedan papa, Lav XIII (Vincenzo Gioacchino Pecci, 1878.–1903. g.), javno i pismeno priznao Dubrovčanima da su Srbi. Stoga su oni isticali da je Dubrovnik uvek bio srpski, ponekad latinski, a nikada hrvatski. Da je Dubrovnik srpski jer se u njemu od pamтивека govorilo samo srpskim jezikom navodile su se reči Natka Nodila, uz Franju Račkog utemeljivača hrvatske istoriografije, a koji je pisao o Dubrovniku sledeće: »U Dubrovniku, ako ne od početka a ono od pamтивека, govorilo se srpski, govorilo – kako od pučana, tako od vlastele, kako kod kuće tako i u općini.«²⁸ Srpski samostanci su tvrdili da je Nodilo bio potpuno u pravu, mada se, krajem XIX i početkom XX veka ne bi našao niko u Hrvatskoj, ko bi se usudio da podrži ovaj njegov naučni sud. Priznavanjem Dubrovčana katolika za Srbe, bilo bi srušeno sve u temelju zvanične hrvatske istorije, pa i tvrdnja o tzv. »povjesnom pravu« hrvatske države na ovaj grad (pravu koje inače ni Hrvatska, ni Bosna, ni Crna Gora, ni Srbija kao države nikada nisu imale) sa srpskim stanovništvom i srpskom civilizacijskom baštinom. Branioci srpskog karaktera Dubrovnika u Srpskoj samostalnoj stranci su navodili s pravom da dubrovački dokumenti otkrivaju da je zvanični jezik Republike bio latinski, ali se pored njega, pominje i domaći jezik; nekad kao *srpski*, nekad kao *ilirski*, nekad kao *slavinski*, nekad kao *vlaški*, nekad kao *naš*, ali skoro nikada kao hrvatski. To što su Dubrovčani ispovedali katoličku veru, kao i Hrvati, ne govori ništa o srodnosti Dubrovčana i Hrvata. U pitanju je bila priroda širenja katolicizma u srpskim zemljama – na jadranskoj obali i zaleđu. To je činjeno zahvaljujući dominaciji Vatikana, Venecije, Mađarske i Austrije u ovom delu Balkanskog poluostrva. Isticala se činjenica da su katolici Dalmacije, Slavonije, Hercegovine, Bosne, Dubrovnika i drugih srpskih krajeva, sve do kraja XIX veka sebe smatrali Srbima na osnovu toga što su govorili istim (srpskim) jezikom. Dubrovčani nisu dozvoljavali da ih religija sputava u narodnom osećanju. Za Srpstvo su se borili javno, književnošću, prosvetom, štampom, kao i delatnošću u različitim društvenim organizacijama.

Zanimljiv je primer pokušaja pohrvaćivanja Dubrovčana katolika 1901. g., upravo u vreme kada su se vodile najžešće rasprave između Srba i Hrvata oko etničke pripadnosti stanovništva Dubrovnika. Naime, Zavod Svetog Jeronima u Rimu, kojeg su osnovali i izdržavali Srbi Dubrovčani, je papa Lav XIII svojom bulom, preimenovao u Hrvatski zavod Svetog Jeronima. Dubrovčani katolici su odmah protestvovali protiv ove papine odluke pa je Sveti Otac na kraju ustuknuo jer se bojao duže polemike o suštini Srpstva i Hrvatstva kao i rasprave o pravoslavlju i katoličanstvu. Poslao je pismo Dubrovčanima katolicima, obaveštavajući ih da se iz imena ovog zavoda briše dodata reč »hrvatski«. Ipak, i posle ovog izvinjenja, papa je i dalje strahovao od pokretanja javne rasprave o narodnosti i jeziku Dubrovčana, pa im se obraća, kao Srbima katolicima, telegramom iz 1903. g. Pismo i telegram pape Lava XIII Dubrovčanima objavljeni su u srpskom listu *Dubrovnik*, ali su ti brojevi godinama traženi i uništavani od strane graditelja hrvatske države i nacije u potonjim decenijama, pa je pitanje da li su, pored onih u arhivi Vatikana, ovi tekstovi Lava XIII igde još sačuvani.

U svakom slučaju, odnosi Hrvata i Srba u Trojednici su se znatno pogoršali nakon Gundulićeve proslave na kojoj je došlo i do fizičkih obračuna pristalica hrvatskog i srpskog

²⁸ Nodilo N., Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, JAZU, Zagreb, 1883, sveska 65, s. 92–128.

karaktera Dubrovnika i njegove književne tradicije.²⁹ Da bi odbranili navodno čisto hrvatski karakter Dubrovnika i njegove slavne prošlosti i književnosti pisane na hrvatskom jeziku, političke pristalice Ante Starčevića i Josipa Juraja Štrosmajera u Dubrovniku su se ujedinile u borbi protiv »kruga Srba-katolika« koji je isticao ekskluzivno srpski karakter stare Republike Sv. Vlahu, a naročito srpski karakter njenog govornog i književnog jezika. Tim povodom je Silvije Strahimir Kranjčević (1865.–1908. g.) pobornik samo hrvatskog karaktera Dubrovnika rekao da Gundulićeva himna: »O lepa, o draga, o slatka slobodo« vekovima odzvanja u hrvatskoj književnosti.³⁰ Kranjčević je u isto to vreme pozvao sve Hrvate da se zakunu Gundulićevim imenom da će braniti hrvatske »pravde povijesne«.³¹ Antun Gustav Matoš (1873.–1914. g.) je pisao da ako je Hrvatska imala istorijsku ulogu Španije na Balkanu, onda je Dubrovnik, »grad naše [hrvatske] duše«, posedovao mešavinu ponosa Toleda, pameti Salamanke, lepote Eskorijala, sunca Andaluzije i slobode mišljenja Barselone.³² Hrvatsko-srpski odnosi su dodatno opterećeni nakon demonstracija Hrvata protiv Srba u Zagrebu 1899. g. povodom proslave pedesetogodišnjice književnog rada Jovana Jovanovića Zmaja.³³

Što se tiče srpskih samostalaca, treba istaći da je nakon Gundulićeve proslave Srpska samostalna stranka još vatrenije branila Vukov lingvistički model određenja srpske nacije i sve nacionalne zahteve Srba upućene hrvatsko-slavonskom Saboru u vezi sa pitanjem upotrebe narodne zastave, jezika i pisma. To se pre svega odnosilo na zahtev Srba iz županije Ličko-krbavske, kao i drugih srpskih crkvenih opština, upućene Saboru sredinom 1899. g. u kojima se tražilo između ostalog i sledeće: I) »neka se zakonom uredi neograničeno i slobodno razvijanje srbske narodne zastave u domovini našoj«; II) »neka se zakonom uredi upotrebljavanje ćirilice kao pismenice, ravnopravne latinici u zvaničenju sviju ovozemaljskih vlasti, a kod obnove nagodbe sa kraljevinom Ugarskom da se zakonom uredi slobodan pristup ćirilice u zajednička finansijska i porezna, kao i u poštanska i brzojavna zvanja naše domovine«; XIV) »da se srpski jezik uvaži i upotreba njegova zajamči kod svih zemaljskih, zajedničkih i državnih ureda, te da službenici ovih sa strankama Srbima u srbskom jeziku uređuju.«³⁴ Karakteristično je da su srpski samostalci nakon incidenta na Zmajevoj proslavi u Zagrebu insistirali da se pored upotrebe srpskog jezika i ćirilice, Srbima u Hrvatskoj-Slavoniji dozvoli i korišćenje srpske narodno-crkvene zastave. Ban Kuen Hedervari je uglavnom blagonaklono gledao na peticije Srba u kojima se zahtevala dozvola javnog korišćenja srpskih narodno-crkvenih zastava što je još više podiglo njegov ugled među Srbima Hrvatske-Slavonije. Srpska samostalna stranka je svoj programski stav o ravnopravnom tretmanu srpskog jezika sa hrvatskim, kao i ćirilice sa latinicom u Hrvatskoj-Slavoniji još jednom potvrdila u svom partijskom programu iz 1902. g. kada je stranka preimenovana u Srpsku narodnu samostalnu stranku.

²⁹ Mitrović J., »Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku«, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, br. 2, Beograd, 1991., s. 195–225; Šišić F. (priređivač), *Korespondencija Rački Štrosmayer*, knj. IV, Zagreb, 1930, »Franjo Rački Josipu J. Štrosmajeru – posle Gundulićeve proslave Srbi su se udaljili od Hrvata«, *Karlove Vari*, 29. jul 1893., s. 382; isto, »J. J. Štrosmajer Franji Račkom«, *Đakovo*, 1. avgust 1893., s. 383.

³⁰ Kranjčević S. S., *Sabrana djela*, knj. 3, Zagreb, 1967., s. 377.

³¹ Isto, knj. 2, Zagreb, 1958., s. 66.

³² Matoš A. G., *Sabrana djela*, knj. 7, Zagreb, 1973., s. 102–103.

³³ »Jovan Paču Čedici Paču – hrvatski listovi pišu o Zmajevoj proslavi kao o demonstracijama Srba protiv Hrvata; hrvatske ustanove neće učestvovati u proslavi«, Zagreb, 9. jun 1899., »Jovan Paču Čedici Paču – o Zmajevoj proslavi i izgredima koji su se tom prilikom dogodili«, Zagreb, 26. jun 1899.« u Krešić Đ. V., *Grada o Srbima u Hrvatskoj (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995, dokumenti br. 227 i 229, s. 295–297; *Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, »Dušan Nikolajević majci i ocu Vasiliju Nikolajeviću – o izgredima koji su se desili u Zagrebu povodom proslave pedesetogodišnjice pesnikovanja J. J. Zmaja«, Zagreb, 5. jul 1899., Beograd, Fond F. Nikića, prepiska Vasilija Nikolajevića, dokument br. 14.528.

³⁴ *Stenografski zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900., s. 778–780.

Za razliku od Vuka Stefanovića Karadžića koji nije bio siguran da je srpsko stanovništvo koje govori štokavskim narečjem većinsko u Makedoniji, Srpska samostalna stranka je primenjujući upravo njegov model nacionalnog određenja tvrdila sa sigurnošću da su Makedonci prema jeziku, verskim i narodnim običajima Srbi, a ne Bugari. Isto tako, je za Makedoniju na osnovu rezultata do kojih je došla moderna lingvistika, etnografija i istorijska nauka, stranka tvrdila da je to srpska zemlja, a ne bugarska ili grčka. Prema samostalcima, Srbi su pravo na Crnu Goru i Kosovo i Metohiju polagali kako po istorijskom tako i prema narodnom (etničkom) pravu srpske države i srpskog naroda.³⁵ Isticalo se da su Crna Gora i Srbija »dva izvora narodnog života«, a za ovu prvu se tvrdilo da je »zakonita nasljednica stare srpske države, koja je u njenoj slobodi i nezavisnosti sačuvala svoju neprekidnost.«³⁶ Sve gore navedene po samostalcima srpske zemlje su trebale biti po načelu prava svakog naroda na samoopredeljenje ujedinjene u jedinstvenu nacionalnu državu srpskog naroda. Pri tome srpski narod se identifikovao sa onim Južnim Slovenima koji su govorili štokavskim narečjem.

Ipak, odnosi Srba i Hrvata su predstavljali glavnu političku temu Srpske samostalne stranke i njenog *Srbobran*-a. Stranka je svoje ideološko načelo o nacionalnoj identifikaciji Srba kao južnoslovenskih štokavaca najdoslednije zastupala upravo kada je trebalo odrediti politički stav prema Hrvatima. Lingvistički model nacionalne identifikacije srpski samostanci su zastupali od vremena osnivanja stranke 1881. g., a naročito od 1888. g., pa sve do gašenja zagrebačkog *Srbobran*-a 1902. g. Uporedo sa borbom za okupljanje svih srpskih zemalja, srpski samostanci su krajem XIX i početkom XX veka podržavali sve one srpske zahteve u hrvatsko-slavonskom i dalmatinskom Saboru, a koji su se odnosili na priznavanje postojanja Srba u Trojedinici preimenovanjem jednočlanog u dvočlani naziv zvaničnog jezika u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Srbi iz Trojedinice su na smeni dvaju vekova sve upornije zahtevali izmenu službenog naziva jezika. Tako se u Programu Srpskog kluba iz 1897. g. tražilo da se Hrvati i Srbi proglase za ravnopravan politički narod u Trojedinici, da se zvanični *hrvatski jezik* u Trojedinici, ozakonjen kao takav Hrvatsko-ugarskom Nagodbom iz 1868. g., preimenuje u *hrvatsko-srpski jezik* i »da se ravnopravnost ćirilice kako kod zemaljskih autonomnih tako i kod zajedničkih ureda na teritoriji kraljevina Hrvatske i Slavonije provede.«³⁷ Tri godine kasnije (12. februara 1900. g.) srpski zastupnici su podneli predstavku hrvatsko-slavonskom Saboru tražeci »da se srbski jezik uvaži i upotreba njegova zakonom zajamči kod svih zemaljskih, zajedničkih i državnih ureda, te da službenici ovih sa strankama Srbima u srbskom jeziku uređuju.«³⁸ Klub Srba poslanika je u svom Programu objavljenom pred kraj 1901. g. naglasio da će zahtevati »da se imenu srpskog naroda i jezika u zakonima i naredbama dostojno uvaženje dade.« Program Srpskog kluba je u potpunosti preneo *Srbobran* podržavajući sve zahteve iznete u njemu.³⁹

³⁵ *Srbobran*, 23., 2. (7. 3.), 1891., »Prijeika potreba«; isto, 2. (14.) 2. 1899., br. 14., »Krvavi neredi u Staroj Srbiji«; isto, 23. 2. (7. 3.), 1899., br. 23., »Arnautska zavjera protiv Srba«; isto, 31. 1. (12. 2.) 1895., br. 12., »Srpsko pitanje u Staroj Srbiji i Makedoniji«; isto, 28. 11. (10. 12.) 1896., br. 132., »Srpska crkva u Turskoj«; isto, 17. (29.) 12. 1896., br. 139., »U rat sa Fanarom«; isto, 28. 12. 1896. (9. 1. 1897.), br. 143., »Krvav Božić u Skoplju«; isto, 3. (16.) 3. 1900., br. 51., »Arnauti pobjedili«; isto, 27. 1. (7. 2.) 1900., br. 20., »Srbija i Bugarska«; isto, 22. 2. (7. 3.) 1901., br. 42., »Bura na Balkanu«; isto, 9. (22.) 2. 1901., br. 31., »Evropska diplomacija i makedonski komitet«; isto, 5. (18.) 1. 1902., br. 5., »Je li srpsko-bugarski sporazum potreban«.

³⁶ *Srbobran*, 16. (28.) 1. 1893, br. 5., »I opet hajka«; isto, 10. (22.) 8. 1885., br. 92., »Iz srpskih listova«; isto, 31. 10. (12. 11.) 1887., br. 93., »Na bogatašima je da svoje reknu i učine«; isto, 24. 9. (6. 10.) 1888., »Srpske zemlje«; isto, 7. (19.) 5. 1888., br. 19., »Riječ kneza Nikole«.

³⁷ »Program Srpskog kluba koji je tokom saborske rasprave o adresi obznanio Vasa Đurđević, predsednik kluba«, Zagreb, 30. avgust 1897., u *Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1897. s. 635; Junius, »Pisma iz Hrvatske«, *Delo*, XVI, 1897., s. 299–300.

³⁸ *Stenografski zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900, prilog br. 20, s. 3.

³⁹ *Srbobran*, »Program 'Srpskog kluba'«, 1901, br. 249.

Prestanak izlaska *Srbobran*-a, stranačkog glasila Srpske samostalne stranke, je bio uzrokovan objavljivanjem provokativnog antihrvatskog članka Nikole Stojanovića pod naslovom *Srbi i Hrvati*, 22. avgusta 1902. g. što je izazvalo velike antisrpske demonstracije u Zagrebu. Ovaj članak, međutim, nije originalno štampan u *Srbobran*-u već je preštampan iz beogradskog *Srpskog književnog glasnik*-a obzirom da su u članku iznesene tvrdnje sa kojima su se srpski samostanci u potpunosti slagali i već dve decenije otvoreno zastupali. U Stojanovićevom članku je u potpunosti negirana etnolingvistička individualnost Hrvata. Prenoseći članak, *Srbobran* je napominjao da »Hrvati nisu ni pleme ni narodnost. Oni se nalaze na prelazu iz plemena u narodnost, ali bez nade da će sačinjavati ikada posebnu narodnost«. ⁴⁰ Kao dokaz za ovakvu tvrdnju navodila se činjenica da su Hrvati prihvatili ideologiju »ilirizma« i »jugoslavenstva« kao i Vukovu književnu reformu i srpski jezik za svoj književni jezik. To su mogli uraditi samo oni narodi koji nisu imali svoje nacionalne individualnosti. Faktički, »ova masa« (tj. Hrvati) koja nema svoj nacionalni jezik ne može postati ni posebnom nacijom. ⁴¹ Shodno tome da ne poseduju svoj sopstveni nacionalni jezik Hrvati nemaju ni svoju posebnu kulturnu baštinu, odnosno umetnost i književnost. Budući da Hrvati nemaju ništa originalno svojega, da su im kompletnu kulturu stvorili i vode stranci, tj. Srbi, oni nemaju nikakvih šansi za samostalni razvitak. »Hrvati dakle nisu i ne mogu biti posebna narodnost, ali su na putu da postanu srpska narodnost.« ⁴² Ovo mišljenje o lingvističkom posrbljavanju Hrvata usled korišćenja srpskog jezika i kulturne baštine je doslovce preuzeto od Vuka koji je bio ubeđen da će štokavski rimokatolici hteti to ili ne vremenom postati Srbi jer po prirodi stvari drugog nacionalnog imena nemaju.

Na ovakvo pisanje *Srbobran*-a oštro je odgovorio Jovan Hranilović u *Obzor*-u, napadajući sa dosta pogrda Srbe. Stjepan Radić je u istom listu pozvao sve Hrvate da bojkotuju srpsku robu, trgovce i zanatlije. ⁴³ Nakon ponovnog izjašnjavanja *Srbobran*-a za sve prethodne stavove o Hrvatima, u vreme vrućih polemika o članku *Srbi i Hrvati*, u Zagrebu su pod vodstvom frankovaca izbile velike antisrpske demonstracije koje su trajale tri dana (od 1. do 3. septembra 1902. g.). Kraljevsko državno odvjetništvo je 5. septembra 1902. g. obustavilo dalje izlaženje *Srbobran*-a čime je prekinuta i politička delatnost Srpske samostalne stranke.

Možemo zaključiti da su demonstracije u Zagrebu predstavljale vrhunac međunacionalnih sukoba Srba i Hrvata do vremena Prvog svetskog rata, sukoba dve različite nacionalno-državne koncepcije i dve različite nacionalne ideologije. Kraj starog *Srbobran*-a je predstavljao i kraj samostalske politike i ideologije Srpstva zasnovane na Vukovom lingvističkom modelu nacionalne identifikacije. Obnovljeni *Srbobran*, koji se pojavio pod imenom *Novi Srbobran* početkom sledeće godine, nije predstavljao ublaženi nastavak stare samostalske politike već korenito promenjenu politiku pre svega prema Hrvatima i srpsko-hrvatskoj saradnji, politiku koja je dovela do formiranja hrvatsko-srpske koalicije 1905. g. i njene pobede na izborima za Sabor. ⁴⁴

⁴⁰ *Srbobran*, 9. (22.) 8. 1902., »Srbi i Hrvati«.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ *Obzor*, 26. 8. 1902., »Srbi i Hrvati«; isto, 27. 8. 1902., »Što hoće naši Srbi«; isto, 30. 8. 1902., »Svoj svome«.

⁴⁴ *Novi Srbobran*, 23. 12. 1902. (5. 1. 1903.), »Osuda 'Srbobrana'«.

Bibliografija

- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, Fond Dejana Medakovića, Beograd; Fond Školskog saveta; Spisi Dr. Bogdana Medakovića; Fond F. Nikića, Sremski Karlovci, 1895–1899.
- Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije*, izrada i izdanje velikoškolske omladine, *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1892.
- Hrvatska*, Zagreb, 1904.
- Hrvatsko pravo*, Zagreb, 1897.–1902. g.
- Hrvatsko pravo*, Zagreb, 1897–1902.
- Jagić V., *Spomeni mogega života*, knj. II (1880.–1923. g.), Beograd, 1934.
- Kalendar Srbobran za 1897.*, Zagreb, 1896.
- Kranjčević S. S., *Sabrana djela*, knj. 3, Zagreb, 1967.
- Krestić Đ. V., *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*, knj. II, BIGZ, Beograd, 1995.
- Kršnjava I., *Zapisci, iza kulisa hrvatske politike*, knj. I–II, Zagreb, 1986.
- Matoš A. G., *Sabrana djela*, knj. 7, Zagreb, 1973.
- Meyer, *Konversations-Lexikon*, IV, Leipzig, 1875.
- Mitrović J., »Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku«, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, br. 2, Beograd, 1991.
- Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu*, prepiska, 1892–1893.
- Narodna biblioteka u Beogradu*, Korespondencija Germana Anđelića.
- Nodilo N., *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*, JAZU, Zagreb, 1883.
- Novi List*, 1901.
- Novi Srbobran*, Zagreb, 1902.
- Obzor*, Zagreb, 1902.
- Rukopisno odeljenje Matice srpske*, Novi Sad, 1892.–1902. g.
- Šišić F. (priređivač), *Korespondencija Rački Strossmayer*, knj. IV, Zagreb, 1930.
- Škarić V., Nuri-Hadžić O., Stojanović N., *Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom*, Beograd, 1938.
- Spalajković M., *La Bosnie et l'Herzegovine*, Paris, 1899.
- Srbobran*, Zagreb, 1886.–1902. g.
- Stefanović Karadžić V., *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1972.
- Stenografski zapisnici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897–1902*, sveska IV, dio I, god. 1900, Zagreb, 1900.
- Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1897.
- Tri govora narodnog zastupnika Đorđa Đurkovića u sednici hrvatsko-slavonskog i ugarskog sabora od 19. (31.) oktobra, 12. i 22. novembra 1895.*, Novi Sad, 1896.

Summary

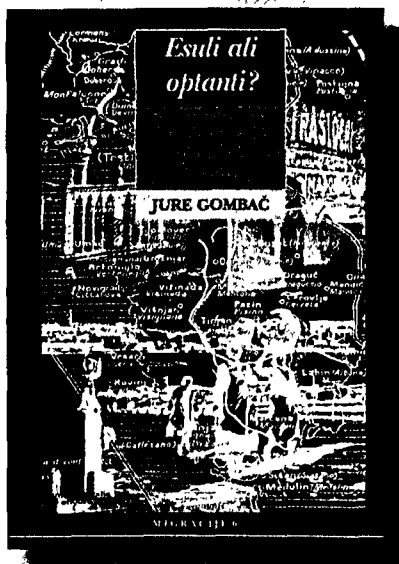
Serbian Political Right and Serbian National Question in Triune Kingdom at the end of 19th c.

Vladislav B. Sotirović

The article investigates the party policy of Serbian Independent Party in Zagreb upon the national identity of the Serbs and Serbian national question in the Triune Kingdom (Dalmatia, Croatia and Slavonia) as a part of political-national relations between Croats, Serbs, Italians and Hungarians in the years from 1881 to 1902. The ultimate goal of the party was to compel Croatian opposition politicians, especially those from nationalistic Croatian Party of Rights, to recognize existence of Serbs in Triune Kingdom as separate ethnolinguistic identity from Croats and to legally guarantee to Serbs certain national rights in order to protect their national identity. As the best sign of Croatian good will was proposed an introduction of common Croato-Serbian language instead of current Croatian one. However, in the cases of Croatian hardline policy toward Serbs, the party adopted the attitude according to

which the Croats have been only specius of Serbian gens that means Croats are only the part of Serbian ethnolinguistic body. In this period of time it was mainly a common policy of both sides to negate separate national existence to eachother: Croat Party of Rights negated that Serbs are living on the territory of Triune Kingdom teaching that Serbs are Orthodox Croats (and Bosnian Muslims Islamic Croats), while Serbian Independent Party annulled national identity of Croats propagated that Croats are nothing else than Catholic Serbs (as well as that Bosnian Muslims are of Serb ethnolinguistic background).

Jure Gombač
ESULI ALI OPTANTI?
 Zgodovinski primer v luči sodobne teorije

Središčni problem knjige je raziskava migracijskih valov iz koprskega okraja v Italijo, še posebej tistega med letoma 1954 in 1957. To je bil zadnji, pa tudi najmočnejši izselitveni tok iz istrskega etnično mešanega prostora, spodbujen s podpisom Londonskega memoranduma v začetku oktobra 1954.

Rezultati dela so interdisciplinarni in raznoliki ter posegajo na mnoga področja. Tako je poudarjeno dejstvo, da je čedalje težje govoriti o enem samem motivu za izselitev. Ena od pomembnejših ugotovitev pravi, da je ta tok migracije v sebi zmešal tako prisilne kot prostovoljne migrante in čeprav glede na definicije vsebuje elemente množičnega eksodusa, množične izključitve, etničnega čiščenja, mu po drugi strani za ta poimenovanja manjkajo glavne značilnosti.

Izdajatelj: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

2005, (zbirka Migracije, 6), 152 str., 17 × 24 cm, broširana,
 ISBN 961-6500-83-X. Cena: 2.350 SIT/9,81 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
 tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
 e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
 www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.